

ВІРШУВАННЯ ОЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА ТА ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА 40-Х РОКІВ ХІХ СТ.

Павло Івончак. Віршування Олександра Павловича та Олександра Духновича 40-х років ХІХ ст.

У даній статті розглядається метрика, ритміка, строфіка, особливості рими та римування українських поетів О. Павловича та О. Духновича 40-х років ХІХ століття. Дані про поетичну форму їх творів чимало додають до розуміння українського віршування загалом.

Ключові слова: метрика, ритміка, строфіка, рима, дистих, катрен, силабічний вірш.

Павел Івончак. Версификация Александра Павловича и Александра Духновича 40-х годов ХІХ века

В данной статье рассматриваются метрика, ритмика, строфика, особенности рифмы и рифмовки украинских поэтов А. Павловича и А. Духновича 40-х годов ХІХ века. Материалы о поэтической форме их сочинений многое привнесут в понимание украинского стихосложения.

Ключевые слова: метрика, ритмика, строфика, рифма, дистих, катрен, силлабический стих.

Pavlo Ivonchak. The versifications of O. Pavlovich and O. Duhnovich in 40's of ХІХ.

This article studies about metric, rhythmic, strophe, rhyming and features of rhyme of the Ukrainian poetry of O. Pavlovich and O. Duhnovich in 40's of ХІХ century. Facilitates the understanding of the Ukrainian versification in general.

Key words: metric, rhythmic, strophe, rhyming, rhyme, distich, quatrain, syllabic poem.

Українське віршування загалом на сьогодні ще малодосліджене. Версифікацію ХХ ст. проаналізувала Н. Костенко [6]. Щодо ХІХ ст. маємо праці про віршування окремих поетів: Т. Шевченка (Г. Сидоренко, Н. Чамата, Н. Костенко), П. Куліша (Є. Нахлік, Б. Бунчук), М. Старицького (Н. Левчик, Б. Бунчук), І. Франка (Б. Бунчук), Лесі Українки (Б. Якубський, Н. Гаврилюк, Б. Бунчук). Принагідні зауваження про особливості версифікації цього періоду фіксуємо в працях Г. Сидоренко „Українське віршування. Від найдавніших часів до Шевченка”, „Від класичних нормативів до верлібру” в згадуваній уже монографії Н. Костенко.

Н. Чамата, на відміну від поширених уявлень про домінуюче становище силабо-тонічної метрики в українському віршуванні першої половини ХІХ ст., як і твердження про повний відхід поетів від книжної силабіки, першою вказала на паралельне існування цих двох систем версифікації [12, 36].

Важливою для розуміння української версифікації ХІХ століття є праця В. Мальцева „Українське віршування перших десятиріч ХІХ століття” (Чернівці, 2007).

У цьому дослідженні розглянуто поетичні твори (1800-1839 років) – часу становлення нової української поезії.

Поетичний матеріал розглядається за часом написання. В основу діахронічного розгляду покладено „чисту” хронологію – поділ за десятиліттями, який дає змогу простежити еволюцію віршування за рівновеликими часовими відтинками, що зводить до мінімуму суб’єктивний фактор у виділенні будь-яких інших періодів розвитку літератури.

Автор аналізує поетичні твори І. Котляревського, які, з одного боку, дали потужний поштовх розвитку літератури живою українською мовою, а з іншого, скували її вузькими рамками щодо форми. Це призвело до панування версифікаційних засобів „Енеїди” та „Пісні...” (силабо-тонічного віршування, і зокрема Я 4 та Х 4, а також одичного десятивірша) в усій українській поезії впродовж півтора десятиліть. Лише в другому десятилітті з’являються інші силабо-тонічні розміри, як-от: Я 6, Я в, Я рз, Амф рз тощо [8, 17].

За даними дослідника, метричний репертуар української поезії першого десятиріччя розвивався під впливом творчості І.П.Котляревського, однак дещо урізноманітнівся в наступне десятиліття. Хоча чотиристовні хорей та ямб і зберігають провідні позиції (12,4 % та 10,3 % відповідно), проте з’являється і ряд нових розмірів. Зокрема, широкого застосування набуває Я рз (9,8 %), особливо у ранній творчості П. Білецького-Носенка. Звичними стають Я 6 та Я в. З’являються твори з дактилічним та амфібрахічним ритмом. В це ж десятиліття в українській поезії з’являється силабіка. Зі складочисельних розмірів найчастіше застосовувався 14-складовий вірш (9,4 %) [8, 5].

Далі В. Мальцев говорить про відродження складочисельного віршування у 20-х роках. Силабічні поезії представлені народнопоетичними розмірами – 8- та 14-складового віршів, однак частота вживання „книжного” 11- та 13-складовика залишається суттєвою.

У 30-і роки силабіка переважає на Західній Україні (80% усіх текстів), а у доробкові митців Східної України частка силабічних творів становить 1/3 від усього поетичного матеріалу.

Досі ніхто спеціально не досліджував віршування західноукраїнських письменників О. Павловича та О. Духновича. Дані ж про поетичну форму їх творів не лише поглиблюють наші знання про поезику цих авторів, а й чимало додають до розуміння українського віршування загалом. Розглянемо версифікацію цих поетів щодо метрики, ритміки, строфіки, римування та особливостей рими цих авторів.

Українські поети 40-х років часто не виходили за межі деяких шевченківських мотивів і форм. Причина цього, як зазначав Франко, полягала в тому, що „враження Шевченківської поезії було таке сильне, чар його слова такий тривкий, що в розумінні многих українців українська поезія могла виявити себе тільки в тій, Шевченком усвяченій формі” [6, 254]. Деякі українські поети намагалися підробитися під Шевченків стиль.

Загалом літературний і творчий потенціал зосереджувався на території Східної України. Однак і в Західній Україні цей процес теж тривав, хоча з деякими труднощами.

Розпалась „Руська трійця”; помер М. Шашкевич (1843); відійшов від літературної діяльності І. Вагилевич; поринувши у науку, також відійшов від літературної творчості Я. Головацький. Після революції 1848 року активніше став виступати в літературі друг М. Шашкевича – поет і прозаїк М. Устиянович. Його поезія „Верховинець” стала народною піснею [3, 50].

В Галичині творили : Рудольф Мох, автор поетичної збірки поезії „Мотиль” (1842), Федір Заревич, В. Шашкевич (поети 60-х).

На Закарпатті панував „московільський” напрям. Організатором літературного руху тут був Олександр Духнович, який на початку 50-х років заснує в Пряшеві (нині територія Словаччини) літературно-культурне об’єднання „Пряшевское литературное заведение” (1855-1856). Крім того О. Духнович видає альманах „Поздравление русинов на 1851 год”, пише багато віршів, а також п’єси: „Добродетель превышает богатство”, „Главный тарабанщик”.

За словами І. Пільгука, Духнович став одним із перших „будителів”, які несли народів освіту, боролись за навчання в рідних школах рідною мовою [10, 31]. У своїй літературній діяльності О.Духнович орієнтувався то на Царську Росію, то на Австрію, оскільки довгий час з боку австрійського уряду велися спроби мадяризувати населення Закарпаття. Окрім того, у 1844 р. було введено угорську мову навчання в українських школах, що призвело до того, що О. Духнович перейшов до табору москвофілів. Однак, за словами того ж таки І. Пільгука, заслуга О.Духновича полягає в тому, що він не йшов у ногу із ставлениками російського царизму на Закарпатті. В його творчості пробивається сильний народний струмінь. Його патріотичні вірші пройняті любов’ю до народу [10, 31].

У цей час також виступає й Олександр Павлович, який видав збірку поезій „Песник для маковицкой руской дитвы” (1860). Лише у 2004 році в Ужгороді було перевидано його твори під назвою „Гучність гори і долини”.

Усі віршовані твори О. Павловича (53 поезії) та О. Духновича (16 поезій) окресленого десятиліття були написані силабічним віршем.

За словами В.Домбровського, в українській поезії силабічний вірш панував аж до кінця XVIII ст. у творах Касіяна Саковича, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Климентія Зіновієва, Симеона Полоцького, Теофана Прокоповича та ін. Ще й у XIX ст. трапляється він у деякого із старших поетів (А.Метлинського, М.Шашкевича, А.Могильницького, М.Устияновича). Найбільш відомі вірші одинадцятискладовий, схема 5+6, і тринадцятискладовий, схема 7+6 [4, 205].

Цим одинадцятискладовим розміром О. Павлович написав такі твори: „Співанка о Слєбоді”, „Як пчола зрана, кедь сонце засвітить”, „Як горохи, силзи ліє сирота” (6% від загальної кількості творів окресленого десятиліття); О. Духнович – „На похорон матери”, що становить 6,25% від усіх силабічних творів.

Для прикладу наведемо уривок з поезії О. Павловича „Як пчола зрана, кедь сонце засвітить”:

Як пчола зрана, кедь сонце засвітить,
На крилах своїх летить понад буки,
Кедь чує запах, котрий рано витать,

Ніс ей тоніцкій, з квітня дробной муки
 UU—U//U—UU—U 11 (5+6)
 U—U—U//—UUU—U 11 (5+6)
 U—U—U//U—U—U 11 (5+6)
 —U—U//—U—U—U [9, 31] 11 (5+6)

Цезурне членування після п'ятого складу зберігається в усіх 11-складниках.

Єдиний вірш О. Павловича „Паліночко, палінко, палінчисько бридка” (2%) написаний 13-складником з постійною цезурою після сьомого складу:

Паліночко, палінко, палінчисько бридка,
 Бідних людей худобиш, збагачуєш жидка.
 Жидка, жида, жидиська того плюгавого,
 Что все кламе а здирать человека бідного.

—UUU—UU//UU—U—U 13 (7+6)
 —UU—U—U//U—UU—U 13 (7+6)
 U—UU—U//—UUU—U 13 (7+6)
 UU—UUU—//U—UU—U [9, 26] 13 (7+6)

Окрім того, сьомий та восьмий рядки ямбічні.

Перу О. Павловича належить ряд віршів, що мають ритм 12-складовика зі схемою 6+6 (37,5% від усіх творів). Це: „Піснь. Юнь 21-го 1848 года”, „О Слободі”, „Можете, панове, тепер панувати”, „Заводи, загоны ти, наш брате милий”, „Кеби-сме читати знали і писати”, „Жида отець, мати все учать кламати”, „Єдні суть в гойності, в шетечності скачуть”, „Кедь [в] Юлії зозуля на буковиці кукаць”, „Гадайку, паліру, роб з нами поволи”, „Зозуленько ряба, де будеш кукала”, „Заспівай, пташечку, а в зеленім вершочку”, „Кедь собі заспівали, красні, премиленькі”, „Мої штири волики наробили шкоди”, „Дівчинко в шарбанці”, „Бешчиве зелений, не повідж на мене”, „Вербують гусаре, і я ме звербуєш”, „Гусаре, вояці, мальоване дзеци”, „Вчера з поля хлопці пішли на ягоди”.

Наведемо одну строфу з твору „Піснь. Юнь 21-го 1848 года” О. Павловича:

Смутна Маковиця дожила радости,
 Бо виістилися ей синов жадости
 Панщина проклята навіки пропала,
 А про бідних людей слобода настала

—UUU—U//U—UU—U 12 (6+6)
 U—UU—U//—U—U—U 12 (6+6)
 —UUU—U//U—UU—U 12 (6+6)
 UU—UU—//U—UU—U [9, 26] 12 (6+6)

Цезура після шостого складу – постійна.

Помітне місце серед монорозмірних силабічних творів посідає 8-складник. Цей розмір характерний для 20,8% поезій О. Павловича: „Гучать гори і долини”, „Со стебника, як гусаре”, „Ку слободі”, „Хоч на татри вітер віє”, „Кто наші рани загоїть”, „Так роки біжать на році”, „Краль великий свому люду”, „Долин, долин полинами”, „Давно слави руських синов”, „Трапезний грозний осудок”.

Для прикладу наведемо одну строфу з твору „Со стебника, як гусаре”:

Кеби Бог // дакус попросив,
 Доеден би // легше косив.
 Ніт на траві// нікус роси,
 Прото часто// остряць коси.
 —U—//U—U—U 8(3+5)
 UU—U//—U—U 8(4+4)
 —UU—//—U—U 8(4+4)
 U—U//U—U [9, 25] (4+4)

У більшості випадків цезурний поділ не однаковий, або ж зовсім відсутній. Часто переважають хорейчні рядки. В цьому творі вони становлять 29 із 59, а це 49,2%.

За словами Н. Чамати, 8-складовий розмір зі структурною схемою (4+4) має «найбільш широку амплітуду варіювання [...] від суворой за своїм ладом форми (чітко витримані рівноскладовість та жіноча

клаузула, парне римування, незначна кількість відхилень від жіночої цезури, а з ними нерідко і хорейчний порядок наголосів) до модифікації досить розмитих форм» [12, 265].

Кілька творів О. Духновича – „Младость” та „Способы щастія” (12,5%) мають ритм 6-складника, утвореного внаслідок порядкового записування піввіршів 12-складовика. Такий розмір характерний для поезій О. Павловича. (4%) – „Зложили-сме ярмо” та „Ти поле зелене”.

Наведемо одну строфу поезії „Способы щастія” О. Духновича:

Кто хошет щасливо	6
На сем свѣтѣ жити,	6
Слѣдующій устав	6
Должен есть хранити [5, 237].	6

У ньому 50% рядків мають ритм ЯЗ, 15% – хорейзовані, 7,5 % – з ритмом Амф2. Усереднені ж дані щодо хорейзації рядків 6-складника у О. Павловича становить 34,5%, 62,5% складають рядки Амф2. У О. Духновича 21,6% рядків хорейзовано та 22,5% мають ритм Ан2.

7-складником укладена поезія О. Духновича „Лжа и татьба” (6,25%) та твори О. Павловича „Берьте коси до руки” та „Подьме, хлопці, на село”(4%).

Наведемо рядки О.Духновича з поезії „Лжа и татьба”:

Кто во молодости лжет,	—U—UU—
На старость злодий будет,	U—U—U—U
А кто молодой крадет,	U—UU—U—
Той на шибени помрет.	—U—UU— [5, 235].

На відміну від 8-складовика, у 7-складовику О. Духновича та О. Павловича відсутня тенденція до хорейзації рядків, винятком хіба що можуть бути 8, 9, 17, 19, 20 рядки з поезії О. Павловича „Подьме, хлопці, на село” з ритмом Ан2 (24% від усіх рядків).

14-складовим силабічним віршем із структурною схемою 8+6, написано поезії „Горо мила, Маковицьо, ти Русинів мати” та „Прото єдні другим” О. Павловича (4%). 14-складовим віршем зі схемою 8,6,8,6 укладено твір О. Духновича „Жизнь русина”(6,25%).

Слід зауважити, що 14-складовий силабічний вірш – один з найулюбленіших розмірів Т. Шевченка, яким він писав протягом усього творчого життя і яким складена більшість його поетичних рядків. Походячи з народних джерел, Шевченків 14-складовий вірш цілком придатний для широкого літературного вживання і ані виразністю, ані свободою та гнучкістю ритміки не поступається перед жодним з літературних розмірів.

На думку дослідників Ф. Колесси та П. Волинського, 14-складовики склалися разом із мелодією і призначалися не для декламування, а для співу.

14-складовий вірш здавна вживаний у народних піснях всієї України. Характерний цей розмір для так званих коломийок, які набули поширення на території Західної України, а саме на Гуцульщині, танкових пісень (звідки його назва — коломийковий), цей розмір, як зазначав Ф. Колесса, зустрічається також у різних піснях, зокрема – побутових, любовних, історичних, баладних, тексти яких за будовою строфи такі ж, як і коломийки, хоч мелодії їх, переважно повільні, і своїм характером істотно відрізняються від коломийкового ритму. Така здатність 14-складового вірша організувати ритм пісень, різноманітних щодо тем типів, спричинила до його широкого засвоєння в українській поезії.

Наведемо приклад однієї строфи з поезії О. Павловича „Горо мила, Маковицьо, ти Русинів мати”:

Од пропасти го хранити серце мое жадать...
Світ округний, твої діти знівочити хоче,
Кедь суть інші життя годні, рач їх заступити,
На твой розказ мусять вшиткі вразі одпустити .
UU—U—U—U//—U—U—U 14 (8+6)
—U—UU—U//—UUU—U 14 (8+6)
—U—UU—U//—UU—U 14 (8+6)
U—U—U—U//—UUU—U [9, 35] 14 (8+6)

Лише один твір (дворядковий) написано 9-складником - „По лісох зозулі кукали” О. Павловича (2%):

По лісох зозулі кукали,	9
А бідні седлаці стукали! [9, 37].	9

Частка різнорозмірних силабічних творів у О. Павловича – 17% та 62,5% у О. Духновича.

Найчастіше О. Духнович вдавався до врегульованого різноскладовика зі схемою 8,7,8,7. Ним написані вірші: „Пѣснь о предворной жизни”, „Слава міри”, „О чести”, „Пѣснь Богу Всемогущему” О. Духновича.

Наведемо одну строфу з вірша О.Духновича „Слава міри”:

Презри сего вета хвалы,	U—U—U—U	8
Порожня слова суть,	U—UU—U—	7
Бежыт яко водны валы,	U—UU—U—U	8
Покоя непринесут; [5, 230].	U—UUUU—	7

Схема 8,8,7,7 характерна для віршів О. Духновича „Рассужденіе о бозѣ створителѣ”, „Клятва”, „Хвала”, „Верхность”, „Незабудка” та „Книжица читальная для начинающих шольская правила”.

Наведемо приклад однієї строфи з останнього вірша О. Духновича зі структурною схемою 8,8,7,7:

Мамко, мамко куп ми книшку,	—U—U—U—U	8
Тинту, папір, и табличку,	—UU—UU—U	8
Бо я пойду до школи,	U—U—U—U	7
Учитися по воли.	U—UUU—U [5, 200].	7

Переважає більшість віршів строфічна. У О. Павловича строфічних віршів налічуємо 81% („Ку слободі”, „Співанка о слободі”, „О слободі”, „Хоч на Татри вітер віє”, „Кто наші рани загоїть? ”, „ Як пчола зрана, кедь сонце засвітить”, „Хмари розходять, неба суть ясні”, „К моїй родині”, „Ци пам'ятате, кедь на бережечку”, „Так роки біжать по році”, „Ви, браття драгі, ви браття мої”, „Заводи, загони ти наш брате милий”, „Як горохи, силзи ліє сирота”, „Зложили-сме ярмо”, „Кеби-сме читати знали і писати”, „Жида отець, мати все учать кламати”, „Єдні суть в гойності, в шетечності скачуть”, „Кедь [в] юлії зозуля на буквиці кукать”, „Горо мила, Маковиця, ти Русинів мати”, „Гайдуку, паліру, роб з нами поволи”, „Зозуленько ряба, де будеш кукала”, „Заспівай, пташечку, в зеленім вершочку”, „Кедь собі заспівам, красні, премилені”, „Мої штири волики наробили шкоди”, „Дівчатко в шарбанці, волки ті в татарці”, „Долин, долин долинами”, „Бешчиве зелений, не повідж на мене”, „Вербую гусаре, і я ше звербуєм”, „Гусаре, вояці, мальоване дзети”, „Вчера з поля хлопці пішли на ягоди”, „Де росте чорна крушина”, „Не смутите ся ви, Русини”, „По лісах зозулі кукали”, „Давной Слави Руських синов”, „Трапезний грозним осудом”, „Прото єдні другим людям Дашо дати звикой”, „Берете коси до руки”), астрофічних 19% („Гори, гори зелененькі! Ах, вас не видати”, „Гучать гори і долини”, „Со Стебника, як гусаре”, „Паліночко, палінко, палюничсько бридка”, „Піснь. Юнь 21-го 1848 года”, „Можете панове тепер пановати”, „Ти, як пташок, котрий був”, „Ви втішені луки, не буду вас косив”, „Краль великий свому люду”, „Других вигнав в гори, ліси”, „Ти поле зелене”, „Дціла співають природа”, „Би од злого сохранил нас налогу”, „Подме, хлопці, на село”), що ж до О. Духновича, то у нього 94% строфічні („На похорон матери”, „Незабудка”, „Пѣснь о придворной жизни”, „Книжица читальная для начинающих школская правила”, „Слава міра”, „О чести”, „Гріх”, „Верхность”, „Хвала”, „Клятва”, „Лжа и татьба”, „Жизнь русина”, „Способы щастія”, „Рассужденіе о бозѣ створителѣ”, „Пѣснь Богу всемогущему”) та 6% астрофічні. Як і в Східній Україні, на Заході превалюючою строфою також є катрен (70%). У катренах фіксуємо парне римування ААВВ-78% та ААвв-22%. О.Павлович у таких віршах як „Так роки біжать по році”, „Кеби-сме читати знали і писати”, „Жида отець, мати все учать кламати”, „Гайдуку, паліру, рай з нами поволи”, „Заспівай, пташечку, в зеленім вершочку”, „Мої штири волики наробили шкоди”, „Дівчатко в шарбанці”, „Бешчиве зелений, не повідж на мене”, „Вербую гусаре, і я не звербуєм”, „Гусаре, вояці, мальоване дзети”, „Вчера з поля хлопці пішли на ягоди”, „По лісах зозулі кукали”, „Прото єдні дружили” використовує дистих (дворядкову строфу із парним римуванням жіночих закінчень). Дистих характерний для майже 25% поетичних творів цього автора. Зрідка поет використовував внутрішню риму, як, наприклад, у строфі „Дівчатко в шарбанці” :

Дівчатко в шарбанці, // волки ‘ті в татарці*.*

Брешеш ти, як *опес*, // бо то панський *овес* [9, 36].

Переважну більшість становлять жіночі співзвуччя – 67%, чоловічих рим – 33%.

Загалом переважають різнограматичні рими – 60%, однограматичні – 18%, різнограматичні – 22% – дієслівні. Точні рими становлять 95%, приблизні – 5%, бідні – 67%, багаті – 33%.

Отже, О. Павлович та О. Духнович у своєму поетичному доробку вдавалися до силабічної системи віршування. Найбільш вживаними у них були 12-складовик, 8-складовик, 14-складник та 11-

складник у О. Павловича та врегульований різноскладник із структурними схемами 8,7,8,7 та 8,8,7,7, 14-складник, 6-складник, 11-складник у О. Духновича.

Найчастіше використовували катрен з парним римуванням жіночих закінчень, рідше – дистих.

Література

1. Гаспаров М. Л. Очерк истории европейского стиха / Л. М. Гаспаров. — М.: Наука, 1989. — 304 с.
2. Бунчук Б.І. Віршування Івана Франка: [монографія] / Б. І. Бунчук. — Чернівці: Рута, 2000. — 308 с.
3. Бурлеск і травестія в українській поезії першої половини ХІХ ст. — К.: Держлітвидав. України, 1959. — 600 с.
4. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка Українська поетика / В. Домбровський. — Дрогобич: Видавнича фірма „Відродження”, 2008. — 488 с.
5. Духнович О. В. Твори. В 4-х т. / О. В. Духнович. — Братіслава-Пряшев: Словацьке педагогічне видавництво, 1968 — Т. 1. — 789 с.
6. Історія української літератури: У 8 томах. — Т. 3. — К.: Наук. думка, 1967. — 515 с.
7. Костенко Н. В. Українське віршування ХХ століття / Н. В. Костенко. — К.: Либідь, 1993. — 232 с.
8. Павлович О. І. Гучність гори і долини: Вибрані твори. / О. І. Павлович. — Ужгород: Закарпаття, 2004. — 326 с.
9. Письменники Західної України 30-50-х років ХІХ ст. — К.: Дніпро, — 1965. — 652 с.
10. Франко І. Зібр. творів: У 50 т. / І. Франко. — К.: Наук. думка, 1976 — 1986.
11. Чамата Н. Еволюція метрики української поезії доби романтизму: особливості переходу від силабіки до силабо-тоніки / Н. Чамата // *Słowiankiej Metryki Porównawczej: Europejskie wzorce metryczne w literaturach słowiańskich*. Warszawa, 1995. — S.259—269.